

29. Вовк О. Встановлення радянської влади і насильницька трансформація традиційного життя села // Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць. – 2008. – № 25. – С. 45–51.
30. Нестеров О.В. Ідеологія селянського повстанського руху на Правобережній Україні // Вісник Київського університету: Історія. – Вип. 31. – С. 50–52.
31. Його ж. Селянський повстанський рух на Правобережній Україні (Історіографія дослідження) // Питання культурології. Міжвідомчий збірник наукових праць – Вип. 16. – К.: КНУКМ, 2000. – С. 31–36.
32. Ісаков П.М. Зведена таблиця селянських повстанських загонів, що діяли на Сумщині та Чернігівщині // Сіверянський літопис. – 1997. – № 3. – С. 10–26.
33. Його ж. Співвідношення цін та реальних доходів громадян в українському селі на Лівобережній Україні в 1919–1921 роках // Сіверянський літопис. – 1998. – № 4. – С. 132–163.
34. Його ж. Програмні документи селянських повстанських загонів, що діяли на Лівобережній Україні в 1919–1921 роках // Сіверянський літопис. – 1999. – № 3. – С. 47–76.
35. Його ж. Селянський антикомуністичний повстанський рух на Лівобережній Україні в 1919 році: загальна характеристика // Сіверянський літопис. – 1999. – № 6. – С. 157–163.
36. Його ж. Повстанський антикомуністичний рух на Лівобережній Україні (березень 1919 – листопад 1921 рр.): географія поширення, динаміка кількісних змін, ідеологія // Молода нація. – 2000. – № 1. – С. 62–74.
37. Лисенко А.А. Роль українських повстанців у здійсненні терористичного акту 25 вересня 1919 р. в приміщенні МК РКП(б) // Наукові записки з української історії. – Вип. 8. – Переяслав-Хмельницький: Світа, 1999. – С. 66–70.
38. Його ж. Куренівські події 1919 року // Нова політика. – 1999. – № 4(24). – С. 54–59.
39. Його ж. На чолі повстанських мас: отаман Никифор Григор'єв // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К.: Сфера. – № 1/2(10/11). – С. 61–86.
40. Його ж. Данило Ількович Терпило (Зелений) – отаман Дніпровської дивізії // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини: збірник наукових праць. – Житомир: Волинь, 1999. – С. 337–348.
41. Його ж. Проблеми мобілізації в армії різних режимів на Лівобережній Україні в 1919 р. // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії. – Луганськ: СНУ, 2001. – С. 126–129.
42. Нестеров О.В. Селянський повстанський рух на Правобережній Україні (1919 р.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2001. – 19 с.
43. Ісаков П.М. Селянський повстанський антикомуністичний рух на Лівобережній Україні (березень 1919 – листопад 1921 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2001. – 23 с.
44. Галузевий державний архів Міністерства оборони України. – Ф.Р.3773, оп. 19823, спр. 16.
45. Лисенко А.А. Отаманські формування на Лівобережній Україні в другій половині 1918–1919 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2002. – 23 с.

Аннотація. *Щербатюк В.М. Наростання протеста крестьян Украины гетманской и большевицкой власти 1918–1919 гг.: современная украинская историография проблемы. Прослежено рост крестьянского повстанческого движения в Украине в период с осени 1918 г. до конца 1919 г. Освещено некоторые аспекты современной украинской историографии этой проблемы.*

Ключевые слова: *Украина, крестьяне, Гетманат, большевики, историография*

Summary. *Scherbatyuk V.M. Growing Opposition of Ukrainian Peasants to the Hetmanate and Bolshevik authorities: Modern Ukrainian Historiography of the Problem. The article traces the growth of the peasant insurrectionary movement in Ukraine encompassing the period between the autumn of 1918 and the end of 1919. The author reveals some aspects of modern Ukrainian historiography of this problem.*

Key words: *Ukraine, peasantry, the Hetmanate, the Bolsheviks, historiography*

УДК О.Греків "1917/1921"

В.А. Пархоменко

БУРЕМНІ 1917–1921 РР. В ЖИТТІ ГЕНЕРАЛА О. ГРЕКОВА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МЕМУАРИСТИКИ)

Розглянуто малодосліджену постать генерала О. Грекова, непересічного військового діяча, члену уряду УНР. Особливу увагу звернуто на формування його особистості та буремні 1917–1921 роки в його біографії.

Ключові слова: *війна, революція, генерал О. Греків, УНР, гетьманат*

Постать Олександра Петровича Грекова (1875–1958) займає особливе місце в українській і російській історії. З одного боку, непересічний військовий діяч, член уряду УНР він спілкувався та співпрацював з багатьма відомими воєначальниками, політичними й державними діячами. Серед них генерали української армії В. Сінклер і О. Лігнау,

провідники білогвардійського руху Ю. Плющик-Плющевський і М. Морозов, “червоні спеці” Ф. Костяєв, М. Кудрявцев і К. Мартинов, а також чільні українські політичні лідери В. Винниченко, С. Петлюра. Цей список можна ще довго продовжувати. Причому, названі особи нерідко високо оцінювали діяльність О. Грекова, а часом ганьбили й обвинувачували його в багатьох гріхах і навіть у власних помилках. З іншого боку, його історичному портрету присвячено лише кілька маловідомих студій.

Повернення з небуття цієї постаті на тлі епохи розпочалося з середини 1990-х років із циклу статей київського дослідника Я. Тинченка на шпальтах “Народної Газети”, часопису “Академія” і деяких інших видань [1]. Названий автор на початку 2000-х років, на основі опрацювання та узагальнення цілого комплексу першоджерел, досить докладно (порівняно з попередниками) висвітлив складний життєвий шлях і військову діяльність О. Грекова, а головне – видрукував у контексті означеної теми важливі документи кримінально-слідчої справи генерала з архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ й власне його біографічні спогади, які обіймають добу Української революції та гулагівську одісею генерала [2].

У цій статті метою дослідження є аналіз діяльності й різних суспільних вчинків генерала протягом 1917–1921 рр. у світлі мемуарної літератури.

Олександр Петрович Греків народився 21 листопада (за старим стилем) 1875 р. у родовому маєтку – селі Саніч Глухівського повіту Чернігівської губернії. Батьки його були дворянами – Петро Гаврилович Греків і Марія Григорівна, в дівочтві Дидевич. Предки їх десь із кінця XV ст. справно служили московським царям/імператорам. Один із них допомагав гетьману І. Скоропадському за наказом Петра I руйнувати Запорозьку Січ [3].

Олександр – старший син Греків після навчання в гімназії поступив на юридичний факультет Московського університету, який закінчив 1897 р. Майже відразу після університету юнак опинився у Московському військовому училищі, де успішно пройшов повний курс (1899). Згодом Олександр Петрович закінчив Миколаївську академію Генерального штабу (1905) по 1-му розряду в чині штабс-капітана гвардії. Служив на посадах командира роти, старшого ад’ютанта штабів гренадерської й піхотної дивізій, помічника старшого ад’ютанта штабу Петербурзького військового округу. Встигав читати лекції й проводити іспити з політичної й воєнної історії та тактики в петербурзьких профільних училищах. У 1912 р. його допустили до екстраординарної професури на кафедрі воєнної історії Академії Генерального штабу, де серед його слухачів були й великі князі. У роки Першої світової війни він перебував на посадах начальника штабу піхотної дивізії, командиром полку 1-ї Гвардійської дивізії, начальником штабу 6-го армійського корпусу. Нарешті став генерал-майором російської армії. У листопаді 1917 р. поступив на службу до української армії командиром 2-ї Сердюцької дивізії [3].

За калейдоскопом усіляких рангів і посад йшли військові нагороди, подяки керівництва, визнання заслуг. Серед нагород були орден Св. Георгія 4-го ступеня, Св. Володимира 3-го ступеня з мечами та 4-го ступеня з мечами і бантом, Св. Анни 3-го ступеня та 4-го ступеня з написом “За хоробрість”, Св. Станіслава 3-го ступеня з мечами і бантом, медаль на стрічці Білого Орла [3, 124].

Важливими віхами в житті Олександра Петровича того періоду також стали його одруження на дочці гофмейстера Вищого двору, тайного радника і сенатора І. Кабата – Наталії (подружжя мешкало в Петербурзі) та революційні події 1905 р. Надто травмували офіцера імператорської гвардії розправи в Москві над цивільним населенням, вимушена стрілянина під час мирної ходи до царя (“Кривава неділя”). Утім, О. Греків не відмовився виконувати антинародні накази, не полишив військову службу, не пустив собі кулю в лоб. Незважаючи ні на що, він продовжив далі служити в армії монарха.

На початку війни, а саме 18 липня 1914 р., підполковника Грекова призначили начальником штабу 74-ої піхотної дивізії, формування якої відбувалося в Петербурзі. На чолі з генералом Юнаковим вона була відправлена на фронт. Її основний контингент переважно становили городяни та селяни довколишніх сіл. За професіями це були головно дворова прислуга, кучери, прибиральники, повари різних розважальних закладів, швейцари та інші, що пізніше дало привід відомому бойовому генералові О. Брусилову у своїх мемуарах назвати 74 дивізію підрозділом “швейцарів і двірників” [4, 181]. Однак, уже наприкінці того ж року особисто імператор у своєму щоденнику занотував: вони “представились очень хорошо” [5, 490]. Отже, до підвищення боєздатності дивізії “швейцарів і двірників” долучився

й Олександр Петрович. Водночас він набував досвіду керівництвом таким соціально різноплановим контингентом як представники нижчих верств населення. На війні він бачив себе лише бойовим командиром, а не "штабістом", про що свідчать його кілька рапортів з проханням відправити на фронт і навіть із пониженням у посаді.

Бурхливі події 1917 р., зрозуміло, не лише докорінно змінили ситуацію в імперії, а й вплинули на долі багатьох мільйонів людей, визначили розвиток країни на десятиліття вперед. Уже Лютнева революція й зречення з престолу Миколи II, чудернацький наказ Петроградської ради №1 (дозволяв солдатам не виконувати наказів офіцерів!?) розкололи на окремі групи військову аристократію, внесли сум'яття в її ряди. На зміну вірі в Царя й Вітчизну приходили глибоке розчарування та усвідомлення безглуздості втрат великої маси людей у Першій світовій війні. Навіть представники гвардії, зокрема кавалерії, яка найменше постраждала в бойових діях, у перші ж дні революції почеплять на свої форми червоні стрічки – символ крові й визнання нової влади [6, 118]. Агітація у військах, що знаходилися в Петербурзі, призвела не тільки до зміни настроїв солдатів і офіцерів, а їхньої безпосередньої й активної участі, конкретно запасних батальйонів Лейб-гвардії Волинського та Лейб-гвардії Павловського полків у революційному перевороті. Тим більше, що на середину 1916 – початок 1917 рр. кількість офіцерів настільки зменшилася, що всупереч давнім гвардійським традиціям ці елітні частини тепер поповнювалися за рахунок тільки-но призначених прапорщиків, яким гвардійські традиції були чужими, а часто вони про них взагалі мало що знали [7, 6].

Судячи з мемуарної літератури, Олександр Петрович зовсім не сприйняв революційні ідеї й дії в цьому напрямку не підтримував. Але через непереборне бажання бути кадровим офіцером, він продовжував служити в гвардії. У квітні 1917 р. його призначили на посаду начальника Лейб-гвардії Єгерського полку, де Греків перебував до того на різних посадах багато років. А в серпні він опинився на чолі штабу 6-го армійського корпусу, командиром якого був його давній добрий наставник генерал-лейтенант Нотбек. Наказом по армії та флоту від 20 вересня Грекову присвоїли звання генерал-майора [3, 124].

Коли у вересні 1917 р. новопризначений генерал приїхав у штаб 6-го корпусу, ситуація на місцях виглядала дуже складною. Корпус було проголошено українізованим. Так вирішило керівництво Південно-Західного фронту з метою хоч якось зміцнити свої позиції. В українізованих підрозділах, на протигагу "комітетам" у російських частинах, створили ради, з якими безпосередньо співробітничав Київський український центр, а саме секретар військових справ С. Петлюра. Проте приїзд Грекова співпав зі зміною політики Ставки, яка вирішила призупинити процес українізації й 6-й корпус проголосила деукраїнізованим. У з'єднанні стався поділ на незадоволених цим актом і його прибічників. Других, зрозуміло, підтримували російські комітети, де домінували більшовики. Гострота взаємин між ними чим далі загострювалася. Навіть особисті спроби генерала Нотбека примирити ворогуючих, ніяких позитивних результатів не давали. Персональною ж заслугою Олександра Петровича в цьому випадку стало те, що він зумів переконати вище армійське керівництво скасувати попереднє рішення для встановлення рівноваги й з'єднання залишилося українським.

Водночас Греків аж ніяк не міг вдовольнити своєю позицією обидві сторони. Навіть у його оточенні знаходилися особи, які закидали йому в надмірній лояльності стосовно "демократично налаштованих" солдатів, а особливо за те, що він надавав офіцерські звання нижчим чинам. Про це зокрема писав у своїх спогадах однополчанин В. Каменський [8, 4].

Окрім того, в армії наростала хвиля повного неприйняття цілей і завдань російського уряду у війні. Часто лунало питання: "Продовжувати чи не продовжувати буржуйську війну?"

Суспільно-політична й економічна криза в країні дала змогу більшовикам захопити владу. Тоді ж Грекова призначили на посаду генерал-квартирмейстера 1-ої армії, про що знову ж таки попідкувався Нотбек, який на той час став її командувачем. Армія знаходилася на Двинському фронті й щоб до неї добратися, Греків поїхав через Київ, де зустрівся з С. Петлюрою. У "Біографії" генерала маємо досить важливий опис цієї події, сприйняття ним пропозиції тодішнього Генерального секретаря військових справ: "Приїхав в Київ, он узнал о положении дел в Петербурге, но тем не менее собирався ехать дальше в 1-ую армию, исполняя приказ, хотя и видел, что новые распоряжки нельзя было приравнять к прежней военной службе. По данному ему поручению он отправился в военный секретариат, где был направлен в полк Скрипчинскому, так как Петлюра в это время выехал

на несколько дней из Киева. Полк[овник] Скрипчинский сообщил ген. Грекову, что у него только что была делегация от 6-го корпуса, которая поручила ему передать Петлюре, что *українці 6-го корпусу категорически требуют от своего военного министра оставления ген. Грекова на украинской службе*. Депутация была командирована в Киев немедленно по отъезде ген. Грекова из корпуса, и он ничего об этом не знал” [3, 125]. Офіційно ж запрошення продовжити українську службу він отримав від С. Петлюри.

Наведений нами уривок свідчить: на той момент Олександр Петрович набув неабиякої популярності серед солдат, насамперед українізованих частин; його цінувало начальство, як чудового організатора й спеціаліста військової справи. Інформація про бажання представників 6-го корпусу приємно вразила його до глибини душі, спонукала остаточно перейти на українську службу. Правда, перед тим він вирішив ненадовго поїхати у власний курський маєток, де на той час (з літа 1915 р.) перебувала його сім'я. В Петербург Олександр Петрович більше не повертався.

Варто зазначити, що приблизно тоді в українських лідерів виникла ідея формування національних частин. У листопаді 1917 р. командувач Київського військового округу підполковник В. Павленко вирішив згрупувати всі українізовані чи новосформовані українські полки та “курени” в більш дієві й посилені з'єднання – дивізії. Вони отримали назву “сердюцьких”, у пам'ять про загони козаків Гетьманщини XVII–XVIII ст. 2-га Сердюцька дивізія УЦР почала формуватися на початку грудня. А 6(19) грудня її командиром призначили О. Грекова. До її керівництва першими ввійшли кадри Республіканського полку на чолі з полковником П. Болбочаном, основу якого становили українці 5-го армійського корпусу. До такої реорганізації спонукало критичне загострення взаємин між солдатами-самостійниками і солдатами-більшовиками. Перших виявилось не так уже й багато, коли вони прибули до Києва, де записалися до 2-ої Сердюцької дивізії. До її складу, вже під керівництвом Грекова, мали ввійти також полки імені Грушевського, Наливайка, Сагайдачного та Шевченка.

Проте суспільні негаразди не дали змоги реалізувати ці плани. Уже через тиждень В. Павленка було усунуто з посади командувача округу, а замість нього призначили (13 грудня) штабс-капітана М. Шинкара, людину без відповідної професійної освіти. В умовах початку відвертого збройного протистояння Греків встиг запропонувати новопризначеному керівникові декілька проектів ведення війни з більшовиками, які в ті дні розгортали наступ на Київ. Однак “революційно свідомий” Шинкар відхилив їх. До нього приєднався й новопризначений військовий міністр М. Порш. Адвокат за фахом, він мало що тямив у армійських справах, тактиці й стратегії бойових дій. Ще через кілька днів, у зв'язку з усуненням з посади військового секретаря, головного прибічника сердюцьких підрозділів, їх було реформовано у звичайні частини. Отже, О. Греків перебував на посаді командира дивізії всього 12 днів (до 18 грудня за старим стилем) [9, 372]. Однак, службу не полишив, а продовжив співпрацю з Поршем, який розробляв власну стратегію щодо українсько-більшовицької війни. Вона базувалася на повній демобілізації українізованих підрозділів і створенні “Вільного козацтва” на засадах територіальної міліції. 29 грудня (11 січня) цей реформатор, ігноруючи поради та критичні зауваження Олександра Петровича, на засідання Малої Ради репрезентував власне бачення збройного протистояння більшовикам. Греків, як кадровий офіцер, думку якого знехтувало керівництво, подав у відставку. З важкими думками про майбутнє він знову поїхав провідати рідних під Курськом.

У кінці березня 1918 р., коли в Києві вже панували українська влада та німецькі підрозділи, генерал повернувся до міста. Відтоді й до перевороту П. Скоропадського був помічником військового міністра Жуковського (“на нем лежала вся чисто военная техническая работа министерства”). Коли до влади прийшов П. Скоропадський, Жуковського заарештували, але центральний орган міністерства зберегли. Проте Греків залишився без справ і вирішив знову податися в Курськ. З великими труднощами і ризиком для життя йому вдалося віднайти свою сім'ю, проте тільки влітку родині генерала вдалося перебраться до Києва [3, 126].

Олександр Петрович не захотів служити при гетьманові через недовіру того до нього. Щоправда, як зізнавався пізніше на допитах у сталінських катівнях, Скоропадський сам звільнив його з армії. Гетьман же в спогадах написав про те, що “виконуючий обов'язки військового міністра генерал Греков кудись зник...” [10, 110]. А пізніше занотував таке:

Греків був "человек беспринципный и с большим желанием играть выдающуюся роль, обладающий недостаточными волевыми качествами. Почему этот Греков, курский помещик, кажется, и великоросс, объявил себя крайним самостийником, непонятно! Этот же Греков играл за время моего гетманства очень двойственную роль: во-первых, сразу не примкнул ко мне, а через несколько дней явился. Ясно, я его на службу не назначил, хотя им со всех сторон подсылались друзья для того, чтобы он мог получить назначение. Когда он увидел, что украинцы не имеют успеха, он через великорусские круги старался попасть ко мне. Помню, как я был удивлен, когда герцог Георгий Лейхтенбергский стал хлопотать за него.

- Да чего ты-то о нем хлопочешь, ведь он ярый самостийник?
- Да разве это так? Он меня уверял, что он чистейший великоросс!
- Это не так, ты разберись, а потом хлопочи о нем.

Через несколько дней он приходит и говорит:

- Ради Бога, не назначай Грекова, он мне все наврал. Вообще, Греков человек очень растяжимых понятий о порядочности.

Когда образовалось украинское министерство, я попробовал назначить его начальником Главного штаба. Он уверял меня, что разделяет мою точку зрения на Украину, что он честный человек и т.д., что не помешало этому честному человеку, когда началось восстание, перейти на сторону Петлюры и занять там пост главнокомандующего" [11, 107].

На думку Я. Тинченка, описані епізоди вигадані [2, 367]. З нашого ж погляду, коли в діях Грекова і була певна "безпринципність", то його переходи від одного керманіча до іншого, вочевидь, можна пояснити не якоюсь "непорядністю", а звичайним бажанням бути кадровим військовим і за можливості менше перейматися державницькими гамбітами таких різних за своїми вподобаннями правителів як Скоропадський і Петлюра. Крім того, в своїх спогадах Олександр Петрович навіть не згадує про гетьмана (можливо вони взагалі не зустрічалися). А ось про наміри створити "Український офіцерський союз" під назвою "Батьківщина" він писав.

Як би там не було, але П. Скоропадський все ж таки долучив Грекова до служби в своїх збройних силах. Це сталося 10 листопада 1918 р., коли замість генерала Галкіна його призначили начальником головного штабу армії Української держави. Проте на цій посаді він довго не протримався, усього 5 днів, бо почалося повстання проти Скоропадського, організоване та кероване Директорією. Позаяк її представники саме і підтримували Грекова, то гетьман наказав заарештувати того. Проте своєчасно попереджений генералом Сінклером, Олександр Петрович спромігся втекти до Полтави.

Греків приєднався до повстання. Він поїхав до Козятина, де на той час перебував командуючий військами Директорії С. Петлюра. На початку грудня 1918 р. за наказом нової влади Олександр Петрович посів посаду командуючого збройними силами УНР на території Південної України (Катеринославська, Таврійська і Херсонська губернії). Через декілька днів він знову змінив свій статус і очолив окрему військову групу під Одесою (замість полковника І. Луценка). Раптово, 19 грудня, скориставшись фактично міжвладдям, Одесу здобули білогвардійці. Вони відбили її в українських загонів за допомогою французьких підрозділів. Греків не наважився чинити опір. Хоча під його орудою знаходилося до 12 тис. вояків – 10% від загальної чисельності армії УНР. За тодішніми оцінками боєздатність Південної частини армії УНР вважалася досить високою [12, 14].

Утім, і нею Олександр Петрович керував усього 12 днів. 1 січня 1919 р. генерала призначили військовим міністром в уряді Директорії, для чого відкликали до столиці України. Щодо постаті самого генерала, то тут маємо зовсім протилежну оцінку, порівняно з тією, яку дав свого часу П. Скоропадський. Командуючий Північною групою армії УНР отаман В. Оскілко писав, що він "новий чоловік, з поважним досвідом, знавець військової справи, людина, що була цінна персонально як індивідуум, вихованець російської Академії Генерального Штабу... , юрист, генерал з солідним стажем, відомий із 1917 р. за надзвичайно щирого патріота (!), що... під великою загрозою для життя брав участь у всіх поважних військових подіях, що разом творило безсумнівний авторитет як військової людини і як Головнокомандуючого" [13, 23].

На початку 1919 р. Грекова відрядили до Одеси для налагодження взаємин з французьким командуванням. Французька сторона не дуже охоче пішла на переговори з Директорією, справедливо підозрюючи її керівництво в тісних зв'язках із більшовиками.

Насамперед почала вимагати усунення з провідних посад В. Винниченка та С. Петлюри. Коли ж Греків оповів їм про висунуту умову, обидва керівники запідозрили генерала в змові з французами у своїх власних інтересах. З цього приводу Олександр Петрович на одному з пізніших допитів оповів таке (21 січня 1949 р.): "...Переговори с французами к положительным результатам не привели, несмотря на то, что по указанию Винниченко им обещалось сельскохозяйственное сырье и, в конечном счете, Одессу, но французы на это не пошли, потребовали удаление Винниченко, и когда последнему было доложено об этом, он ушел в отставку. Несмотря на это, французы выдвинули второе требование – подчинение Петлюры руководству Деникина, но Петлюра это сделать отказался. Тогда французы потребовали его ухода из директории, и когда я об этом доложил Петлюре, то последний почему-то решил, что это результат моих личных интриг против него" [14, 88]. У результаті С. Петлюра виявив крайнє невдоволення місією О. Грекова, звинувативши того в зриві переговорів і почав погрожувати йому судом.

Олександр Петрович полишив усе й виїхав у Галичину – до Станіслава. Петлюра залишився зі своїм штабом у Проскуріві, бо значну частину Наддніпрянщини тоді окупували більшовицькі війська. На цьому було завершено перший період "контрреволюційної діяльності" Грекова. До речі, відсутність змови між генералом і французами фактично засвідчив у своїх мемуарах командувач радянським Українським фронтом В. Антонов-Овсієнко, який спирався на дані одеської розвідки [15, 106]. Схожої думки притримувалася більша частина Директорії.

Раніше, 27 січня 1919 р., розпочав роботу Трудовий конгрес. На ньому виступив військовий міністр Греків і змалював сумну військову ситуацію в Україні. У цілому він дав негативну оцінку наслідкам революційної діяльності Директорії для національних збройних сил. Заявив: якщо Київ упаде, то державу буде втрачено [16, 641]. Замість належного сприйняття критики, соціалісти вкрай обурилися таким заявам Грекова, а С. Петлюра прямо звинуватив його у "диктаторських замашках", у перебиранні на себе функцій керівника держави. Особливо лютував щодо позиції Грекова В. Винниченка, який закидав тому "непевне, підозріле поведження" в Києві, "чудну, майже провокаційну відвертість", "залякування силами більшовиків", "контрреволюційну діяльність..." [17, 254].

Водночас позицію генерала різко критикували й інші національно свідомі діячі з соціалістичними поглядами. Це, зокрема, свідчив І. Мазепа, який писав про велике занепокоєння серед членів Конгресу, викликане виступом міністра військових справ Грековим. Він наголосив на тому, що промовець наполягав на порозумінні з Антантою, мовляв, поза союзом з нею для України не існує іншого виходу. Генерал також переконував у неспроможності вояків Директорії протистояти російським регулярним підрозділам, а також стверджував про недостатність для фронту сил січових стрільців. Надто не сподобалося Мазепі те, що український міністр "вважав за можливе публічно говорити про нездатність армії до боротьби". Унаслідок Грекова не лише покарали за його "необережний" виступ на Трудовому конгресі, а й понизили до посади наказного отамана військ УНР, а потім до "вождя Галицької армії" [18, 91–92].

Передбачувана втрата Києва сталася в ніч на 6 лютого 1919 р. Це призвело до неабиякої паніки серед членів Директорії та Трудового конгресу. Щоправда, ця подія на деякий час "повернула" авторитет генералу. Проте вже 12 лютого його усунули з посади військового міністра й призначили замість генерала Осецького наказним отаманом. Тим самим він очолив керівництво збройними силами УНР, але вже не як "кадровик", а бойовий воєначальник.

Як вважають фахівці, саме Олександр Петровичу вдалося організувати справу так, що припинився відступ українських військ. За його вказівками зміцнили обороноздатність Житомира та Бердичева, де на той час перебували головні сили УНР. Відновлення потребувала вся армійська структура – до набору кадрів у фактично неіснуючу канцелярію включно. Наказ Грекова від 21 лютого 1919 р. засвідчив нові підходи (порівняно з Першою світовою війною) в справі війська. Замість попередньої досить обтяжливої та змішаної структури (поділ на корпуси, дивізії, бригади (2 в кожній дивізії), полки (2) та курені (3–4)), котра була притаманна українській армії, передбачалася така реорганізація: коші (корпуси) – 4–5 бригад – загони (5 піших, гарматний і кінний курені та інженерна сотня в кожному). Тим самим зменшувалася кількість зайвих штабів, а з ними й військової бюрократії [2, 374]. Проте і цей намір генералові реалізувати не вдалося через його чергову відставку. Разом з

тим, задум Олександра Петровича втілювало в життя керівництво УГА, на практиці довівши, що ця структура побудови армії є цілком виправданою.

Що ж до причин його відставки, то її зумовили поширення чуток у відповідних колах і провокації більшовиків, ніби про створення в Україні диктаторського правління на чолі з С. Петлюрою та О. Грековим [16, Кн.2, 123]. Зрозуміло, що амбітний Петлюра не схотів такого терпіти й доклав усіх зусиль, аби звільнити "конкурента" з лав армії. Крім того, Грекова офіційно підтримувала партія самостійників, котра представляла опозиційні сили соціалістам, які верховодили в уряді УНР. І. Мазепа назвав ще деякі причини усунення генерала з посади: "Греків увесь час відривався від своїх безпосередніх обов'язків для переговорів з французьким командуванням в Одесі. Тепер, коли уряд Остапенко поставив ставку на порозуміння з Антантою, Греків разом з міністром закордонних справ Мацієвичем майже не покидали Одеси. Тому фактично воєнними справами продовжував керувати Петлюра, хоч Греків також давав свої розпорядження на фронт. Наслідком цього на фронті запанувало ще більше безладдя... Саме в цю добу між Петлюрою та Грековим установилися дуже неприязні відносини, які ніколи вже потім не покращили" [18, 111]. Наказом від 21 березня 1919 р. замість Олександра Петровича на посаду наказного отамана було призначено А. Мельника, начальника штабу, а в майбутньому відомого керманіча ОУН. Греків переїхав на територію ЗУНР, де, як зазначалося вище, на деякий час зупинився в Станіславі.

Галицький уряд неабияк потребував досвідчених військових кадрів для своєї армії. Офіційно командувачем УГА Олександра Петровича призначив президент ЗУНР Є. Петрушевич указом від 9 червня 1919 р. На цій посаді Греків працював менше місяця, але встиг зробити багато. Лише одна Чортківська офензива, коли його вояки, озброєні тільки багнетами, пробіли собі шлях до Львова, ввійшла до анналів видатних історичних подій. Авторитет генерала зріс настільки, що навіть рядові вояки готові були йти за керманіча "у вогонь і воду".

Найчастіше саме про цей період діяльності Грекова й будуть згадувати у своїх мемуарах його сучасники і товариші по службі. Один з них, О. Ключенко, занотував у своїх спогадах таке: "Вже сама постанова генерала Грекова вказувала, що маємо перед собою вояка з крові й кости, з його бистрого зору й високого чола промовляла ініціатива, бистрий ум та дар бистрої орієнтації, в його діланнях виявлялася залізна рука..." [19, 5].

За планом Олександра Петровича та завдячуючи йому УГА в належній формі й бойовому порядку відступала до Збруча, аби посприяти збройним силам УНР у протистоянні з більшовицькими військами. На генерала очікували, розраховуючи на те, що той очолить обидві українські армії. Проте, Є. Петрушевич, який спочатку наказав генералові рухатися на Наддніпрянщину, досить швидко під тиском С. Петлюри усунув Олександра Петровича від керівництва УГА.

Українська негативна реакція на таке рішення Петрушевича багатьох досвідчених воєначальників не забарилася. Деякі з них, зокрема, генерал Капустянський, чітко усвідомлювали, що однією з підстав звільнення Олександра Петровича з лав УГА стала вимога Головного отамана С. Петлюри та представників його уряду, які вороже сприймали все зроблене Грековим. І це в той час, коли в "ГА серед старшинства генерал Греків користувався великою повагою й популярністю...". Мало того, за ним у відставку пішли й інші талановиті "вищі чинники" штабу [20, 48].

"Опонент" же генерала – С. Петлюра – вважав, що той був "підозрілим", а його Чортківський наступ став провокаційним. Позитив Капустянського стосовно Грекова він оцінив як "скороспілі епітети та висновки" [21, 226–227].

О. Греків прослужив в українських національних збройних силах трохи менше 6-ти місяців, точніше 177 днів. У подальшому була Румунія, де він не сподобався ні владі, ні тамтешньому офіцерству. Хоча й користувався значним авторитетом у місцевого українського населення. Після того, як генерала "офіційно попросили" з Румунії, його "прийняв" Відень – столичне місто Австрії, де на той час мешкало чимало вихідців із України, зокрема Галичини. Емігранти в цілому позитивно сприйняли появу Грекова в своєму середовищі.

Коли ж після завершення національних змагань більшість українських політичних діячів звинуватили С. Петлюру в "запроданстві", потреба в Грекові знову набула актуальності. Ним почали цікавитися чи не всі: західноукраїнська інтелігенція, колишні "самостійники", гетьманці та ін. 12 лютого 1921 р. виникла Всеукраїнська національна рада (Відень), яку

очолив прибічник гетьманського правління С. Шелухін. Одним із його заступників обрали О. Грекова (разом із Р. Перфецьким). Засновники цієї організації мали намір об'єднати в своїх лавах представників-однородців з Наддніпрянщини, Галичини та Кубані. Проте майже відразу виявилися серйозні суперечності, а тому діяльність ВНР виявилася недовготривалою.

У 1921 р. розпочався новий етап у житті та діяльності О. Грекова, який заслуговує на окреме спеціальне дослідження.

Література

1. Тинченко Я. Останній бій генерала // Академія. – Ч. 2. – К., 1995. – С. 15–16.
2. Його ж. Генерал Олександр Греков: військова діяльність і доля // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2001. – № 2 (17). – С. 343–415.
3. Спогади військового міністра УНР генерала Грекова // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2004. – № 1/2 (22/23). – С. 121–209.
4. Брусилов А. Мои воспоминания. – Москва, 1946.
5. Дневники императора Николая II. – Москва, 1991.
6. Лейб-драгуны дома и на войне. – Париж, 1930. – Кн. 3.
7. Голеевский М. Материалы по истории гвардейской пехоты и артиллерии в гражданскую войну с 1917 года по 1922 год. – Ловеч, 1922. – Кн. 1.
8. Каменский В. Лейб-гвардии Егерский полк // Военная Быль. – Париж, 1966. – № 81.
9. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 роки. – Ужгород, 1932. – Т. 1.
10. Скоропадський П. Спомини. – К., 1992.
11. Його ж. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К.-Філадельфія, 1995.
12. Греков А.П. Переговоры украинской Директории с французским командованием в Одессе в 1919 году // Вестник Первопоходника. – Лос-Анжелес, 1965. – № 45.
13. Оскілко В. Між двома світами. – Рівне, 1921.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 263, оп. 1, спр. 62149 Протокол допиту О.П. Грекова від 21 січня 1949 р. – Арк. 88–89.
15. Антонов-Овсієнко В. В боротьбі проти Директорії // Літопис Революції. – Харків, 1930. – Ч. 1.
16. Громадянська війна на Україні. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – Кн. 1.
17. Винниченко В. Відродження нації. – К., 1993. – Т. 3.
18. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – Б. м: Вид-во “Промітей”, 1950. – Ч. 1.
19. Ключенко О. Генералітет УГА // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 10.
20. Капустянський М. Похід українських Армій на Київ – Одесу в 1919 році: Короткий воєнно-історичний огляд: У 2-х кн. – Мюнхен, 1942. – Кн. 2. – Ч. 3.
21. Петлюра С. Статті. – К., 1993.

Аннотация. Пархоменко В.А. Беспокойные 1917–1921 годы в жизни генерала А. Грекова (по материалам мемуаристики)

Рассмотрено малоисследованную личность генерала А. Грекова, неординарного военного деятеля, члена правительства УНР. Основное внимание уделено формированию его личности та революционным 1917-1921 годам в его биографии.

Ключевые слова: война, революция, генерал А. Греков, УНР, гетманат

Summary. Parkhomenko V.A. The Turbulent Years 1917 – 1921 in General O. Hrekiw's Life (based on memoirs). The article examines the little known figure of General O. Hrekiw, a remarkable combat leader and UNR government member. Much attention is given to his personality formation and the turbulent years (1917 – 1921) in his biography.

Key words: war, revolution, General O. Hrekiw, UNR (Ukrainian National Republic), the Hetmanate

УДК 94(477)“1922–1938”

В.В. Місько

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОПОМОГИ РЕВОЛЮЦІОНЕРАМ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1922–1938 рр.)

Проаналізовано етапи становлення та розвитку Міжнародної організації допомоги революціонерам в Західній Україні. Визначено основні напрямки діяльності її осередків. Досліджено форми та засоби боротьби проти державної політики польської влади у рамках розгортання ліво-радикального руху.

Ключові слова: МОДР, Західна Україна, ліво-радикальний рух, політичні в'язні, амністія